

ԱԼԵՎԻՆԵՐԸ ԵՎ ՈՒՐԲԱՆԻԶԱՑԻԱՅԻ
ԳՈՐԾՆԹԱՅԸ ԹՈՒՐԳԻԱՅՈՒՄ 1960-ԱՎԱՆ ԹԹ.

Թուրքիայի Հանրապետության գոյության առաջին տարիներին սլեյխները գլխավորապես կազմում էին գյուղական համայնքի մի մասը՝ բնակվելով առավելապես երկրի հարավ-արևելյան շրջաններում: Հիմնականում ազգությամբ թուրք սլեյխներով բնակեցված շրջանները միշտ եղել են Կայսերի, Սվազ, Դիվրիզ նահանգները, իսկ քուրդ սլեյխներով բնակեցված շրջանները՝ Թանջելիս, Հլազիզը և Մուշը: Փոքր թվաքանակով սլեյխներ բնակվել են նաև Միջերկրական ծովի ափամերձ շրջաններում¹: Սակայն տասնամյակների ընթացքում նրանց մեծ մասը գյուղից տեղափոխվել է քաղաք՝ բնակության հաստատելով հատկապես Ստամբուլում, Անկարայում, Իզմիրում և այլն: Այս քաղաքներում բնակվող սլեյխների վերաբերյալ, սակայն, տեղեկությունները բավականին սուղ են և հստակ չեն:

Սկզբում՝ մինչ տեղաշարժը դեպի քաղաք, սլեյխները փակ համայնք էին, և անձանոթներին դժվար էր թափանցել նրանց ներհամայնքային կյանք: Սակայն հանրապետության հռչակումից հետո սլեյխների նկատմամբ սկսված ճնշումները՝ հատկապես քրդական ապստամբությունների ժամանակ քրդերով և նաև սլեյխներով բնակեցված բազմաթիվ բնակավայրերի ոչնչացումը և դրանց բնակչության տեղահանումը, ինչպես նաև սոցիալական խնդիրները, որոնք այդ շրջանների տնտեսապես փակ լինելու արդյունք էին, մեծ հոսք առաջացրեցին դեպի երկրի արևմտյան շրջաններ և հատկապես մեծ քաղաքներ, ինչի արդյունքում խախտվեց ալեիականության գաղտնիության սկզբունքը, և համայնքը ժամանակի ընթացքում դարձավ ավելի թափանցելի:

Իրենց բնակավայրերից արտագաղթելու առաջին ալիքը սկսվեց 1937-38 թվականներին՝ Դերսիմում տեղի ունեցած արյունալի իրադարձություններից հետո, երբ դաժանաբար կոտորվեցին

¹ 1919թ. օգոստոսի տվյալներով՝ քաղաքների թիվը Կիլիկիայում հասնում էր 50 հազարի: Steu. Vahe Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)*, Paris, Éditions Karthala, 2004, p. 82

և տեղահանվեցին հարյուր հազարից ավել բնակիչներ: Հարկավոր է ընդգծել, սակայն, որ այս սարսափելի դեպքերից հետո բազմաթիվ ալևիներ, ովքեր տարահանվել էին Դերսիմի իրենց բնակավայրերից, 1940-ական թվականներին վերադարձան հետ՝ հակառակ կառավարության վարած ծայրահեղական քաղաքականությանը: Սակայն հաջորդ տասնամյակների ընթացքում կրկին ստիպված նդան լքել իրենց բնակավայրերը՝ այս անգամ արդեն սոցիալական ծանր պայմաններից ելնելով՝ օտար վայրերում՝ Թուրքիայի արևմտյան շրջաններում կամ Եվրոպայում, աշխատանք գտնելու նպատակով:

Այնուամենայնիվ մինչև 1950-ական թվականներն ալևիների արտագաղթը գյուղից դեպի քաղաք, ընդհանուր առմամբ, նշանակալի չէր, եթե իհարկն չհաշվենք սեզոնային աշխատողներին, ովքեր գնում էին, օրինակ, Սև ծովի ափամերձ շրջաններում միրգ հավաքելու կամ շրջանային կենտրոններում ժամանակավոր աշխատանք կատարելու:

Արտագաղթի հիմնական ալիքն սկսվեց 1950-ական թվականների վերջին և լայն թավավ շարունակվեց 1960-ական թվականների ընթացքում՝ հիմնականում պայմանավորված լինելով երկրում կառավարության վարած սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության հետ:

Դերսիմի իրադարձություններից հետո մոտ մեկ տասնամյակ ալևիները շարունակում էին ծավալել ընդհատակյա ներհամայնքային կրոնական գործունեություն՝ հնարավորինս հեռու մնալով քաղաքական իրադարձություններից: Սակայն արդեն 1950-ական թվականներից նրանք սկսեցին աջակցություն ցույց տալ դեմոկրատական կուսակցությանը, քանի որ դժգոհ էին միակուսակցական ռեժիմից և կարծում էին, որ բազմակուսակցական համակարգը կբարելավի համայնքի դրությունը²:

Բայար-Մենդերես կառավարության վարած քաղաքականության արդյունքում օգտվելով ստեղծված քաղաքական բարենպաստ իրադրությունից, երբ որոշ չափով ազատություն տրվեց կյանական հարցերին, 1950-ական թվականներին ակտիվացան բոլոր միաբանությունները և աղանդները, այդ թվում նաև բեքթաշիական և ալևիական, որոնք գաղտնի կամ ակնհայտ կերպով կատարում

² David Shankland, *The Alevis in Turkey*, New York, Routledge Curzon 2003, p. 24

էին ծիսական արարողություններ՝ կրելով կրոնական հագուստներ³:

Սակայն այդ գործընթացը երկար չտևեց, քանի որ ալևիները դեմոկրատական կուսակցության վարած քաղաքականությունից հիասթափություն ապրեցին այն բանից հետո, երբ երկրում սկսեցին հնչել կոչեր՝ մզկիթներում աղոթելու, արաբերեն ազան կանչելու և այլնի մասին: Դեմոկրատական կուսակցությունը, կրոնական սուննիամետ քաղաքականությունից բացի, վարում էր նաև տնտեսական խտրական քաղաքականություն, որն անմիջականորեն ազդում էր նաև ալևիների կենսամակարդակի վրա. կառավարությունն աջակցում էր խոշոր հողատերերին, ինչի պատճառով բազմաթիվ գյուղացիներ, որոնց թվում էին բազմաթիվ ալևիներ, հողագուրկ էին դառնում: Այս իրողությունը պատճառ էր դառնում մեծ քանակությամբ գյուղացիների դեպի քաղաք արտահոսքի՝ դատարկ թողնելով բազմաթիվ ալևիական գյուղեր⁴:

Սակայն նշանակալի է այն հանգամանքը, որ քաղաքային միջավայր տեղավախված և հարազատ բնակավայրերից կտրված ալևիների երկրորդ սերունդը՝ որպես հավաքական ինքնություն, ճանաչում էր ալևիականությունը, այլ ոչ թե ազգությունը, ինչպես, օրինակ, քուրդ ալևիների պարագայում, ովքեր հայտարարում էին, որ «ոչ թե քուրդ են, այլ ալևի»⁵:

1960-ական թվականներին Թուրքիայի քաղաքական դաշտում ավելի ակնառու դարձավ ալևիների և հատկապես ալևի-քրդերի դերը, որոնք ձգտում էին գրավել քաղաքական սպեկտրի առավել ձախ թեր: Դա մի կողմից հետևանք էր այն իրողության, որ աստի-ճանաբար սկսել էր բյուրեղանալ Թուրքիայի քաղաքական դաշտը, իսկ մյուս կողմից՝ շարունակվում էր սուննիզմի արմատականացման գործընթացը: Արդյունքում, պատմական հին արմատներ ունեցող ալևի-սուննի հակամարտությունը, քաղաքական մրցակ-

³ Раффи Кондакян, *Турция: внутренняя политика и ислам*, Ереван, Издательство АН Армянской ССР 1983, стр. 147

⁴ Oral Çabışlar, "Alevilerin tarihinden kritik sayfalar", *Aleviler vali de olmak istiyoruz general de*, İstanbul, Doğan kitap, 2009, s. 164

⁵ Krisztina Kehl-Bodrogi, "Kurds, Turks, or a people in their own right? Competing collective identities among the Zazas", *The Moslem world*, Vol. LXXXIX, No. 3-4, July-October, 1999, p. 446

ցության ձևով, երկրում նոր ուժգնությամբ սրվեց որպես ձախերի և աջերի պայքար, և ալեհների մի մասը սկսեց ալեհականությունը դիտել սոցիալիստական և մարքսիստական գաղափարախոսությունների քողի տակ:

Այս ամենը տեղի էր ունենում լայն թափով շարունակվող արտագաղթի ֆոնի վրա, ինչի արդյունքում նոսրանում էին ալեհական բնակավայրերը, իսկ ալեհականությունը սկսել էր ձևափոխվել քաղաքային միջավայրում:

Աշխատանք գտնելու նպատակով ժամանակավոր իրենց բնակավայրերից մեկնած գյուղացիները, անգամ աշխատանքի ավարտից հետո, գյուղ չէին վերադառնում, այլ վտրձում էին բնակություն հաստատել Ստամբուլում կամ գոնե այդ քաղաքին ավելի մոտ ընկած շրջաններում, քանի որ գյուղական համայնքներում նրանց սպասում էր գործազրկությունը, կամ, լավագույն դեպքում, ցածր վարձատրվող աշխատանք:

Սակայն պետք է նշել, որ ոչ բոլոր ալեհներն էին իրենց կամքով արտագնա աշխատանքից հետո բնակություն հաստատում ծննդավայրից հեռու: Պատճառն այն էր, որ ալեհական գյուղական համայնքները փակ էին արտաքին աշխարհի համար, և արտագնա աշխատանքի մեկնածների պատճառով խախտվում էր գաղտնիության սկզբունքը, ուստի գյուղական համայնքից դեպի քաղաք հեռացող ալեհներին համայնքի անդամներն իրենք այլևս չէին ընդունում⁶:

Իրականում քաղաքաբնակ դարձած ալեհները հիմնականում չէին կարողանում չխախտել ալեհական գաղտնիության սկզբունքները և իրենք էլ արդեն ստիպված այնքան խստությամբ չէին վերաբերվում թաքիայի ինստիտուտի կիրառմանը, որքան առաջ, չհաշված այն քիչ թվով ալեհներին, որոնք մինչ այժմ էլ դեռ թաքցնում են շրջապատում իրենց ալեհական ինքնությունը⁷:

Այս երևույթը բավական ձևափոխում է ալեհականության հիմնական դրույթները՝ վտանգելով կրոնական բազմաթիվ սովորույթների և ընդհանրապես ալեհականության գլխավոր սկզբունքների հետագա գոյությանը՝ մեծապես փոխախելով կատարվող

⁶ Martin van Bruinessen, "Muslims, Minorities and Modernity: The restructuring of heterodoxy in the Middle East and Southeast Asia", <http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Oratie%20korte%20versie.htm>

⁷ Ali Yaman, "Kizilbash Alevi Dedes", <http://www.alevibektasi.org/dedes.htm>

արարողությունների կատարման եղանակը և ստիպելով ալեխներին այլ տեսանկյունից նայել սովորություններին և ընդհանրապես ալեխականությանը՝ որպես կենսակերպ:

Հարկ է նշել, որ ալեխականության ձևափոխությունը, թեև անհամեմատ դանդաղ ընթացքով, սկսվել էր դեռևս անցած դարի առաջին քառորդում, երբ 1925թ. երկրում արգելվել էր ալեխական արարողությունների անցկացումը: Չնայած բազմաթիվ ալեխների համատ ջանքերին, ովքեր գաղտնի կերպով շարունակում էին կատարել ծեսերը՝ սերնդեսերունդ փոխանցելով դրանց անցկացման կարգը, այնուամենայնիվ արգելքն իր ազդեցությունը թողեց, և արդեն 1980-90-ական թվականներին, երբ սկսվեց ալեխական զարթոնքը, շատ քիչ թվով ալեխներ էին հիշում կյանական արարողությունների անցկացման կարգի մասին:

Առաջին հերթին քաղաքային միջավայրում վտիպեց ծիսակատարությունների անցկացման կարգը, հատկապես ջեմլիիների կոնցեպցիան, որոնք հանդիսանում էին ալեխների բոլոր կրոնական արարողությունների անցկացման և հանդիպումների վայրեր: Թուրքիայի մեծ քաղաքներում գործող ջեմլիիները դարձան բազմաֆունկցիոնալ հաստատություններ, որտեղ, զուտ կյանական արարողություններից բացի, կատարվում էին նաև մշակութային այլ միջոցառումներ: Բնականաբար, տեղի ունեցող հավաքությունները, իրենց ռճով և եղանակով, տարբերվում էին նախկինում գյուղական վայրերում կատարվածներից:

Ավելի ուշ ալեխական ինքնագիտակցությունը հատկապես երիտասարդության շրջանում ուժեղացնելու նպատակով ծիսակատարությունները մեծ քաղաքներում սկսեցին անցկացվել հարսանյաց սրահներում և սպորտային դահլիճներում: Այս հիմքի վրա կրկին ծաղկում ապրեց ալեխական երաժշտությունը և պոեզիան: Արդյունքում, ալեխական սովորությունները և ծեսերը սկսեցին կատարվել ոչ թե որպես կրոնական, այլ ավանդական աշխարհիկ եղանակով՝ միայն երգի և պարի միջոցով՝ շատ դեպքերում դիտվելով որպես ուղղակի ալեխական մշակութային հավաքություններ:

Քանի որ քաղաքային կյանքը և աշխատանքային միջավայրը գործնականորեն թույլ չէին տալիս ալեխներին տոների ժամանակ պահել ծով և մասնակցել կատարվող բոլոր ծիսակատարություններին, բազմաթիվ ալեխների համար, օրինակ, Մուհարրեմի արարողությունները նշանակում էին այն ժամանակը, երբ մարդիկ

աշխատանքից հետո հավաքվում էին քաղաքային ալեիական տարբեր հավաքատեղիներում՝ վարձելով չկտրել կապը հարազատների և մյուս հավատակիցների հետ:

Սակայն այս ամենի հետ մեկտեղ քիչ չէին նաև ավանդապահ ալեիները, որոնք պահում էին սովորությունն անփոփոխ և նրանց շնորհիվ դեռ երկար ժամանակ մի շարք ավանդույթներ կիրառվում էին տառացիորեն այն եղանակով, ինչպես առաջ, երբ բնակվում էին հիմնականում գյուղական համայնքներում: Այժմ էլ բազմաթիվ ալեիներ դեռևս փորձում են պահպանել ու շարունակել իրենց սովորույթները նաև քաղաքային միջավայրում: Օրինակ՝ որոշ ալեիներ դեռևս խուսափում են իրար միջև տեղի ունեցած վիճաբանությունների լուծման համար դիմել պետական դատարաններ, քանի որ համաձայն ալեիական օրենքի՝ սուսնիական, այն է՝ պետական դատարաններ դիմելն արգելված է: Նրանց միջև առաջացած խնդիրները փորձում են լուծել դեղները՝ հիմնականում կրոնական արարողություններից առաջ տեղի ունեցող քննարկումների ընթացքում, քանի որ, ըստ ավանդույթի, ծեսերի ժամանակ հավաքված մասնակիցների միջև չպետք է լինեն տարաձայնություններ՝ անգամ ամենափոքր հարցի շուրջ⁸:

Ալեիական սովորությունների և ծեսերի մոռացության մյուս պատճառներից մեկն էլ հիմնականում քաղաքներում մեծամասնություն կազմող սուսնիների կողմից խտրականության ենթարկվելու վախն էր, քանզի ալեիականությունը հասարակության մեջ դիտվում էր որպես խարան, ուստի խոշոր քաղաքներում բնակվող բազմաթիվ ալեիներ ջանում էին թաքցնել իրենց ինքնությունը՝ վարձելով նմանվել մեծամասնությանը, ինչը կարճ ժամանակի ընթացքում հանգեցնում էր բազմաթիվ արժեքների կորստի: Արդյունքում, նրանց հիշողության մեջ կամաց-կակաց սկսում էր խամրել հավատքը: Իսկ քաղաքներում տեղի ունեցող արարողությունները սովորաբար կատարվում էին նորովի՝ միավորելով բազմաթիվ այլ ավանդույթներ:

Նեևս այդ շրջանում էլ Թուրքիայում սկսում է ձևավորվել այն համոզմունքը, թե ալեիականությունը կրոն է առանց արարողությունների կատարման, որին, սակայն, ընդդիմանում էին բազմաթիվ ալեիներ, ովքեր հաճախում էին տեղական հավաքատե-

⁸ Shankland, *The Alevis in Turkey*, p. 7

դիները, ինչպես նաև որոշ դեղեններ, ուժքեր վտրձում էին կենդանի պահել այդ ավանդույթները:

Սակայն իրավիճակը փոխվեց 1980-ական թվականներին, երբ ալևիները հիմնեցին մշակութային միություններ, ինչի արդյունքում ալևիականությունը սկսվեց դիտվել որպես մշակութային և կրոնական ինքնություն: Այս միությունները, որոնք հիմնվեցին մեծ քաղաքներում՝ հատկապես ալևի խիտ բնակչություն ունեցող թաղամասերում, իսկ մի մասն էլ՝ հին բեքթաշիական եղբայրությունների գործած վայրերում, ջանք չէին խնայում, որպեսզի վերականգնեն ալևիական նախկին սովորույթները և ծիսակատարությունները:

Փոփոխությունների ենթարկված ալևիական ամենակարևոր կոնցեպցիաներից մեկը՝ դեղենների ինստիտուտը, ուրբանիզացիայի արդյունքում կրած ազդեցությունների պատճառով կանգնել էր լուրջ վարձության առջև: Նախևառաջ դեղենների դերի անկումը ալևի եասարակության մեջ կապված էր ընդհանրապես ալևիականության կրոնական արժեքների կորստի հետ, քանի որ ալևիների սերունդների միջև առաջացել էր քաղաքական հենքի վրա ձևավորված անդունդ, որն արդեն 1960-ական թվականներին շեշտակիորեն արտահայտվելով՝ գնալով էլ ավելի էր թուլացնում կրոնական առաջնորդների դիրքերը: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ ալևի հին սերնդի ներկայացուցիչները մնացել էին քեմալական գաղափարախոսության աջակիցներ՝ հուսալով, որ պետությունը մի օր պաշտոնապես կճանաչի իրենց իրավունքները, իսկ ալևի երիտասարդությունը, ավելի քաղաքականացած լինելով, կրում էր հեղափոխական գաղափարների ազդեցությունը և միանում էր ձախակողմյան կուսակցություններին, որոնք դիտում էին սուննիներին որպես թշնամիներ և պայքարում էին սուննիզմին ձուլվելու դեմ՝ համարելով ալևիականությունն ավելի շատ քաղաքական, քան կրոնական ուսմունք: Որոշ ձախակողմյան ալևիներ ընդհանրապես դեմ էին արտահայտվում անգամ իրենց կրոնական հիերարխիային՝ դիտելով այն որպես ժողովրդին ֆեոդալական սկզբունքներով շահագործող դաս, ինչը և հանգեցրեց դեղենների առաքելության կարևորության և ալևիական եասարակության մեջ դերի նվազմանը⁹:

⁹ David Zeidan, "The Alevis of Anatolia", *Middle East Review of International Affairs*, Volume 3, No. 4, December, 1999, <http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue4/jv3n4a5.html>

Դեղեններն էլ իրենց հերթին, չունենալով համապատասխան գիտելիքներ, չէին կարողանում հարմարվել տեղի ունեցող վտվտվություններին: Նրանք անկարող էին բավարարել նոր սերնդի պահանջները քաղաքային պայմաններում: Հին լեգենդներն ու հեքիաթներն այլևս չէին հետաքրքրում քաղաքաբնակ երիտասարդներին, ովքեր քննադատում էին դեղեններին՝ որպես ֆանտաստիկ պատմություններ պատմողների¹⁰: Այս իրավիճակը հաճախ հանդիպում էր նաև գյուղական վայրերում: Որոշ բնակավայրերում անգամ եղել են դեպքեր, երբ դեղեններին վտարել են գյուղից¹¹:

Այս ամենին զուգարվում էր նաև ալեիների կողմից երիտասարդ դեղեններին չընդունելու հարցը, քանի որ ալեիների մի մասը կարծում էր, որ երիտասարդները չեն կարող լինել դեղեններ և պահել սերնդեսերունդ փոխանցվող ավանդույթները¹²: Ավելին, ծեր դեղենների մահից հետո նրանց տեղը զբաղեցնող սակավաթիվ երիտասարդ դեղեններն իրենք չունեին նախկին հետաքրքրությունն իրենց մասնագիտության նկատմամբ, քանզի ձգտում էին ունենալ ավելի եկամտաբեր աշխատանք: Արդյունքում, 1980-ականներին արդեն գրեթե չկային իրական գիտելիքներ ունեցող դեղեններ, և ծիսական արարողությունները դեկավարող դեղենները ստիպված ծեսի ողջ ընթացքում կանոնակարգը կարդում էին իրենց առջև դրված թղթերից, ինչը նա մեծապես ազդում էր հասարակության մեջ նրանց ունեցած հեղինակության վրա¹³:

Վերջին շրջանում խնդիրը լուծելու նպատակով կատարվեցին թեքքեներում դեղենների ուսուցումներ կազմակերպելու փորձեր, սակայն այս քայլն իր հերթին առաջացրեց մի շարք այլ հարցեր. ինչպե՞ս ընտրել դեղեններին, քանի որ մինչ այժմ այս պաշտոնը փոխանցվել է ժառանգաբար, արդյո՞ք բոլոր ցանկացողները կարող են դառնալ դեղն կամ ինչպե՞ս կրնո՞ւնի ալեիական համայնքն այդպիսի դեղեններին և այլն¹⁴:

¹⁰ Fuat Bozkurt, "State-Community Relations in the Restructuring of Alevism", *Alevi Identity. Cultural, religious and social perspectives*, Istanbul, Numune Matbaası, 1998, p. 86

¹¹ Karin Vorhoff, "Let's reclaim our History and Culture!": Imagining Alevi community in contemporary Turkey", *Die Welt des Islams*, Vol. 38, Issue 2, July 1998, p. 244

¹² Feriati Altun, "Aleviler soldan aradıklarını bulamadı, AKP'yi destekleyenler karşılığını alamadı", *Aleviler vali de olmak istiyoruz general de*, İstanbul, Doğan kitap, 2009, s. 93

¹³ Bozkurt, "State-Community Relations in the Restructuring of Alevism", p. 86

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 86

Ուրբանիզացիայի ազդեցությունն ալեիական սովորությունների և կրոնական ավանդությունների վրա նշանակալի է, սակայն սույն հոդվածի սահմաններում հնարավոր չէ նկարագրել և վերլուծել բոլոր փոփոխությունները: Ուղղակի, որպես օրինակ, կարելի է նշել մուսափությունը: Այսպես, ալեիները անվանում են խորհրդատու ընկերաջը: Մուսափությունը մեծապես փոփոխության ենթարկված, անգամ կարելի է ասել՝ այլես գրեթե չկիրառվող, բայց ներհամայնքային կյանքում շատ կարևոր դեր ունեցած կոնցեպցիաներից մեկն է. նրա էությունը հետևյալն է՝ ցանկացած տղամայր պետք է ունենա մուսափի, ում ընտրությունը հատուկ արարողությամբ է նշվում, և ալեի երկու մուսափիներից մեկի մեղք գործելու դեպքում մյուսն էլ է համարվում «վարկաբեկված»¹⁵: Մակայն այժմ, երբ համայնքի անդամներից մեկը գտնվում է զոտում, իսկ մյուսը՝ քաղաքում կամ ավելի հեռու՝ օրինակ՝ Եվրոպայում, հնարավոր չէ կիրառել այս ավանդույթը, ուստի իրականում այն չի գործում:

Ուրբանիզացիայի արդյունքում քաղաքային միջավայրում ձևավորված ալեի բնակչության շրջանում ալեիականության ձևափոխումը շայանակվում է մինչ այսօր: Թեև հիմնականում քաղաքաբնակ դարձած ալեիները չեն պահպանում իրենց նախնիների ավանդույթները, այնուամենայնիվ վերջին տասնամյակների ընթացքում սկսված ալեիական զարթոնքը երիտասարդ ալեիների շրջանում արթնացրել է իրենց արմատները ճանաչելու ցանկություն, ինչպես նաև բազմաթիվ ալեիների համակել իրենց կրոնական ինքնությամբ հպարտանալու զգացումով, ինչի արդյունքում նոր սերնդի ներկայացուցիչները վարձում են վերագտնել այն ավանդույթները, սովորություններն ու պատմությունները, որոնք անմիջապես կապված են ոչ վաղ անցյալում իրենց բնկավայրերից դուրս եկած նախնիների հետ:

Ալեիականության ձևափոխության գործընթացն իր շարունակական բնույթի պատճառով դեռ երկար ժամանակ կմնա հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում:

¹⁵ Նազարեթ Տաղավարեան, *Քրիստոնեական բողոքականության և զրգրվաշներու տղանդին ծնունդը*, Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Յ. Մատթէոսեան, 1914, էջ 51-53